ब्रह्मसूः, पुं, प्रद्युम्नः । इत्यमरः । १ । १ । २८ ॥ कामदेवः । इत्यमरमाला ॥ अनिरुद्धपक्षे ब्रह्माणं सूतवान् ब्रह्मसूः ॥ (सूङ्लप्रसवे । "अन्येभ्योऽपीति ।" ३ । २ । १७८ । क्विप् ।) कल्पान्तरे किलानिरुद्धमूर्त्तेर्भगवतो ब्रह्मा जातः । तथा च ब्रह्मपुराणम् । अनिरुद्धात्ततो ब्रह्मा तन्नाभिकमलोद्भवः ॥ कामदेवपक्षे । ब्रह्म तपः सुवति प्रेरयति ब्रह्मसूः । षूप्रेरणे ("अन्येभ्योऽपि दृश्यते ।" ३।२।१७८ इति) क्विप् । इति भरतः । (कामेनैव सर्व्वतपःसु प्रवर्त्तनादस्य तथात्वम् ॥)

ब्रह्मसूत्रं, क्ली, (ब्रह्मणि वेदग्रहणकाले उपनयनसमये इत्यर्थः धृतं यत् सूत्रम् ।) यज्ञसूत्रम् । तत्पर्य्यायः । पवित्रम् २ यज्ञोपवीतम् ३ द्विजायनी ४ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ उपवीतम् ५ सावित्रम् ६ सावित्रीसूत्रम् ७ । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा भागवते । ८ । १८ । १४ ।
"तस्योपनीयमानस्य सावित्रीं सविताब्रवीत् ।
बृहस्पति र्ब्रह्मसूत्रं मेखलां कश्यपोऽददात् ॥"
तटस्थलक्षणपरं उपनिषद्वाक्यम् । ब्रह्मनिर्णयसूत्रम् । यथा गीतायाम् । १३ । ४ ।
"ऋषिभिर्बहुधागीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥"
अस्य व्याख्याने श्रीधरस्वामिना यदुक्तं तदुच्यते । "ऋषिभिर्वशिष्ठादिभिर्योगशास्त्रेषु ध्यानधारणादिविषयत्वेन वैराग्यादिस्वरूपेण बहुधा गीतं निरूपितम् । विविधैर्विचित्रैर्नित्यनैमित्तिककाम्यकर्म्मादिविषयैश्छन्दोभिर्वेदैर्नानापूजनीयदेवतारूपेण गीतं ब्रह्मणः सूत्रैः पदैश्च ब्रह्म सूच्यते सूच्यते एभिरिति ब्रह्मसूत्राणि यतो वा इमानि भूतानि जायन्त इत्यादीनि तटस्थलक्षणपराणि सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेत्यादीनि तैश्च बहुधा गीतम् । किञ्च हेतुमद्भिः सदेव सौम्येदमग्र आसीत् कथमसतः सज्जायत इति । को ह्येवान्यात् कः प्राण्यात् यदेष आकाश आनन्दो न स्यात् एष ह्येवानन्दयातीत्यादि युक्तिमद्भिः । अन्यात् अपानचेष्टां कः कुर्य्यात् प्राण्यात् प्राणव्यापारं वा कः कुर्य्यादिति श्रुतिपदयोरर्थः । विनिश्चितैरुपक्रमोपसंहारैकवाक्यतया असन्दिग्धार्थप्रतिपादकैरित्यर्थः ।' तदेवमेतैर्विस्तरेणोक्तं दुःसंग्रहं संक्षेपतस्तुभ्यं कथयिष्यामि तत् शृण्वित्यर्थः । यद्वा "अथातो ब्रह्मजिज्ञासा" इत्यादीनि ब्रह्मसूत्राणि गृह्यन्ते तान्येव ब्रह्म पद्यते निश्चीयते एभिरिति पदानि तैर्हेतुमद्भिरीक्षतेर्ना शब्दं आनन्दमयोऽभ्यासादित्यादि युक्तिमद्भिर्विनिश्चितार्थैः ॥)

ब्रह्मसूनुः, पुं, (ब्रह्मणः सूनुः पुत्त्रः ।) इक्ष्वाकुवंशोद्भवराजविशेषः । तत्पर्य्यायः । ब्रह्मदत्तः २ । इति हेमचन्द्रः । ३ । ३२८ ॥ (ब्रह्मपुत्त्रे वशिष्ठादौ च ॥)

ब्रह्मस्वं, क्ली, (ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य स्वं धनम् ।) ब्राह्मणसम्बन्धि धनम् । तस्य हरणे दोषो यथा,
"ब्रह्मस्वं वा गुरुस्वं वा देवस्वं वापि यो हरेत् ।
स कृतघ्न इति ज्ञेयो महापापी च भारते ॥
अवटोदे वसेत् सोऽपि यावदिन्द्रशतं शतम् ।
ततो भवेत् सुरापीती ततः शूद्रस्ततः शुचिः ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे ४८ अध्याय ॥

ब्रह्महत्या, स्त्री, ब्रह्मणो हननम् ॥ (हनस्त च । ३ । १ । १०८ । इति भावे क्यप् तकारोऽन्तादेशश्च । स्त्रीत्वं लोकात् ।) ब्राह्मणवधः । यथा,
"एकदा च गुरोः कोपात् प्रकृतेरवहेलनात् ।
ब्रह्महत्या वज्रभृतो बभूव हतचेतसः ॥"
तस्या रूपं यथा, —
"रक्तवस्त्रपरीधाना वृद्धा स्त्रीवेशधारिणी ।
सप्ततालप्रमाणा सा शुष्ककण्ठौष्ठतालुका ॥
ईशाप्रमाणदशना महाभीतश्च कातरम् ।
धावन्तं परिधावन्ती बलिष्ठा हतचेतनम् ॥
खड्गहस्ता हतास्त्रं तं दयाहीना च मूर्च्छितम् ॥
इन्द्रो दृष्ट्वा च तां घोरां स्मारं स्मारं गुरोः पदम् ॥
विवेश मानससरो मृणालसूक्ष्मसूत्रतः ।
तत्र गन्तुं न शक्ता सा ब्रह्मणः शापकारणात् ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे । ४७ अः ॥
आतिदेशिकब्रह्महत्या यथा,—
यम उवाच ।
"श्रीकृष्णे च तदर्च्चायां मृण्मयां प्रकृतौ यथा ।
शिवे च शिवलिङ्गे वा सूर्य्ये सूर्य्यमणौ यथा ॥
गणेशे वा तदर्च्चायामेवं सर्व्वत्र सुन्दरि ! ।
यः करोति भेदबुद्धिं ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
स्वगुरौ स्वेष्टदेवेषु जन्मदातरि मातरि ।
करोति भेदबुद्धिं यो ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
वैष्णवेष्वन्यभक्तेषु ब्राह्मणेष्वितरेषु च ।
करोति समतां यो हि ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
हरेः पादोदकेष्वन्यदेवपादोदके तथा ।
करोति समतां यो हि ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
यो मूढो विष्णुनैवेद्ये चान्यनैवेद्यके तथा ।
करोति समतां यो हि ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
सर्व्वेश्वरेश्वरे कृष्णे सर्व्वकारणकारणे ।
सर्व्वाद्ये सर्व्वदेवानां सेव्ये सर्व्वात्मनात्मनि ॥
माययानेकरूपे वाप्येक एव हि निर्गुणे ।
करोत्यन्येन समतां ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
पितृदेवार्च्चनं पौर्व्वापरं वेदविनिर्म्मितम् ।
यः करोति निषिद्धञ्च ब्रह्महत्यां स विन्दति ॥
ये निन्दन्ति हृषीकेशं तन्मन्त्रोपासकं तथा ।
पवित्राणां पवित्रञ्च ब्रह्महत्यां लभन्ति ते ॥
ये निन्दन्ति विष्णुमायां विष्णुभक्तिप्रदां सतीम् ।
सर्व्वशक्तिस्वरूपाञ्च प्रकृतिं सर्व्वमातरम् ॥
सर्व्वदेवीस्वरूपाञ्च सर्व्वाद्यां सर्व्ववन्दिताम् ।
सर्व्वकारणरूपाञ्च ब्रह्महत्यां लभन्ति ते ॥
कृष्णजन्माष्टमीं रामनवमीं पुण्यदां पराम् ।
शिवरात्रिन्तथा चैकादशीं वारं रवेस्तथा ॥
पञ्च पर्व्वाणि पुण्यानि ये न कुर्व्वन्ति मानवाः ।
लभन्ते ब्रह्महत्यां ते चाण्डालाधिकपापिनः ॥
अम्बुवाच्यां भूखननं जले शौचादिकञ्च ये ।
कुर्व्वन्ति भारते वर्षे ब्रह्महत्यां लभन्ति ते ॥
गुरुञ्च मातरं तातं साध्वीं भार्य्यां सुतं सुताम् ।
अनाथां यो न पुष्णाति ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
विवाहो यस्य न भवेत् न पश्यति सुतन्तु यः ।
हरिभक्तिविहीनो यो ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
हरेरनैवेद्यभोजी नित्यं विष्णुं न पूजयेत् ।
पुण्यं पार्थिवलिङ्गं वा ब्रह्महत्यां लभेत्तु सः ॥
अवीरान्नञ्च यो भुङ्क्ते योनिजीवी च ब्राह्मणः ।
यस्त्रिसन्ध्याविहीनश्च ब्रह्महत्यां लभेत् तु सः ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे । ३० । १४४-१५६ ॥
तथा च मनुः । ११ । ५४-५५ ।
"ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्व्वङ्गनागमः ।
महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥
अनृतञ्च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् ।
गुरोश्चालीकनिर्ब्बन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥"
तथा च चिन्तामणिधृतदेवीभागवतवचनम् ।
"निद्राभङ्गः कथाच्छेदो दम्पत्योः प्रीतिभेदनम् ।
शिशुमातृविभेदश्च ब्रह्महत्या समं स्मृतम् ॥")
ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तशब्दे महापातकप्रायश्चित्तव्यवस्थायामादौ द्रष्टव्यम् ॥

ब्रह्महा, [न्] पुं, (ब्रह्माणं ब्राह्मणं हतवान् । ब्रह्म + हन् + "ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ।" ३ । २ । ८७ । इति क्विप् ।) ब्रह्मघ्नः ब्राह्मणवधकर्त्ता । यथा,—
"ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटीं कृत्वा वने वसेत् ।
भिक्षाश्यात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥
भिक्षाशी विचरेद्ग्रामं वन्यैर्यदि न जीवति ।
ब्रह्महत्यापनोदाय मितभुक् संयतेन्द्रियः ॥
स सर्व्वस्वं वेदविदे ब्राह्मणायोपपादयेत् ।
धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदम् ॥"
इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥
तस्य नरकभोगान्ते जन्मानि यथा,—
"श्वसूकरखरोष्ट्राणां गोऽजाविमृगपक्षिणाम् ।
चण्डालपुक्कशानाञ्च ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥"
इति मानवे । १२ । ५५ ॥

ब्रह्महविः, [स्] क्ली, (ब्रह्मैव हविरर्प्यमाणमाज्यम् ।) अर्प्यमाणं हविरपि ब्रह्मैव । यथा,—
"ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्म्मसमाधिना ॥"
इति श्रीभगवद्गीतायाम् । ४ । २४ ॥

ब्रह्महुतं, क्ली, (ब्रह्मणि ब्राह्मणे हुतम् दत्तम् । ब्रह्मपदमत्र उपलक्षणं तेन नृमात्रे बोध्यम् ।) पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषः । स तु नृयज्ञः । अतिथिपूजनरूपः । इति जटाधरः ॥

ब्रह्मा, [न्] पुं, (बृंहति वर्द्धते यः । बृहि वृद्धौ + "बृंहेर्नोऽच्च ।" उणा० ४ । १४५ । मनिन् नकारस्याकारश्च ।) ऋत्विग्भेदः । तस्य स्थापनविधिर्यथा । ततः प्रादेशप्रमाणां घृताक्तां समिधं तूष्णीमग्नौ हुत्वा ब्रह्मस्थापनं कुर्य्यात् । समाग्रपञ्चाशत्कुशपत्ररचितं दक्षिणावर्त्तमूर्द्ध्वमुखं दर्भवटुं अधीतवेदं ब्राह्मणं वा तन-